

Gajo Petrović – filozof

Gajo Petrović rođen je u Karlovcu 12. ožujka 1927. godine u obitelji građevinskog inženjera. Očevo podrijetlo vuče korijene iz zaseoka Petrovići, s desne strane rijeke Dobre, koji sa još 24 zaselka čini naselje Moravice u Gorskom kotaru.

Preci su mu doselili iz Crne Gore krajem 16. ili početkom 17. stoljeća. Njegov pradjed Gajo umro je u 82 godini, a pokopan je 1911. godine u Karlovcu. Iz njegove se osmrtnice može očitati kako je svaki njegov sin, a bilo ih je četiri, imao po jednog sina s imenom Gajo.

Gajina majka Vera rođena je na Sušaku, a potjecala je iz obitelji Gjačić, iz Žminja, a po svojoj majci, Gajinoj baki, iz Moravske.

Djetinjstvo Gaje Petrovića proteklo je skladno u velikoj patrijarhalnoj zajednici s bratićima i rođacima. Iz djetinjstva su mu ostali u uspomeni sati provedeni u igranju šaha i natjecanja u ping-pongu.

Neposredno prije Drugog svjetskog rata Petrovići su se iz karlovačkog predgrađa Banije preselili u kuću na karlovačkom "šancu", u Lukšićevoj ulici. Već tada se počela pomalo rasapadati velika zajednica u kojoj su Petrovići živjeli. Djed Nikola, trgovac drvetom, umro je tridesetih godina, a ubrzo za njim umrla je i baka koja je okupljala rođake i dalju obitelj. Gajin otac Branko i stric Gajo nisu imali dara za vođenje poslova, tako da se obiteljski imetak počeo polako osipati. Gajin je otac bio građevinski inženjer, a stric znamenit karlovački liječnik koji je bio cijenjen i u okolnim selima.

Godina 1941. Gaju je zatekla u gimnaziji. U to je vrijeme Gajo čitao knjige, usavršavao strane jezike, a tijekom rata je sudjelovao i u pokretu otpora, postao član skojevske organizacije, a kasnije i Komunističke partije. "Kad sam u jesen 1945. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upoznala tog bljedolikog, riđeg, naizgled veoma mirnog i povučenog osamnaestogodišnjaka, koji je kao glavni predmet upisao francuski jezik i književnost, uz neobuzdano zanimanje za svjetsku literaturu uopće, kao i za filozofiju, koju je također paralelno upisao, mnogi nisu ni slutili kakve su se u njemu intelektualne naslage već nataložile." Tako piše njegova supruga Asja Petrović.

I uistinu, Gajo je već onda bio nadareni matematičar i fizičar i služio se literaturom na više stranih jezika. Na pitanje otkuda mu znanje svih tih jezika, a znao je njemački, francuski, latinski i engleski, odgovarao bi kako su drugi zaslužni za njegova znanja, a ne on sam.

Tako je, naprimjer, engleski naučio slušajući ilegalno lekcije engleskog jezika na BBC-u za vrijeme rata.

Osim upisanih predmeta Gajo je slušao još mnoge druge kolegije. U jesen 1946. godine, s mnogo drugih studenata Gajo je otišao na studij u tadašnji SSSR. Ondje se opredijelio za studiranje čiste filozofije. O svojem boravku u Rusiji Gajo je nakon povratka objavio dva teksta. Za dvije godine studiranja u SSSRu uspio apsolvirati šest semestara, položivši sve ispite za tri godine studija. Već je tada malo spavao, ali ne zbog toga što mu to organizam nije zahtijevao, već zbog neobično snažne volje da što više toga dozna. Nakon povratka iz SSSR-a Gajo je nastavio studirati na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Godine 1949. prvi put se javio u štampi, i to kritičkim osvrtom na članak Borisa Zihlerla u "Borbi". Gajin je napis snažno odjeknuo, budući da je Zihlerl bio neprikosnoveni autoritet tadašnjeg CK, pa je ovaj istup dvadesetjednogodišnjeg studenta bio izuzetno hrabar. Početkom 1949. Gajo je doživio i svoje prvo razočaranje. Naime, tada su vlasti zatvorile dobrog Gajinog prijatelja i još nekoliko studenata filozofije zbog komentiranja Rezolucije Informbiroa. Nakon toga su kao idejnog vođu optužili Gaju Petrovića, koji nije uopće sudjelovao na sastancima gdje su navodno njegovi prijatelji razgovarali o Rezoluciji. Gaju su zapravo željeli maknuti iz partijske organizacije Filozofskog fakulteta i na taj način mu poljuljati ugled među studentima i spriječiti njegove istupe koji su privlačili pozornost preciznom i odlučnom logikom argumentiranja.

U ožujku 1949. godine Gajo je izbačen iz Komunističke partije, iz studentske organizacije i s Filozofskog fakulteta. Nakon mnoštva zamolbi vratio se na Fakultet s partijskom kaznom "zbog nebudnosti" prema prijateljima. Diplomirao je u veljači 1950., a iste je godine u jesen izabran za asistenta na Filozofskom fakultetu. U proljeće 1955. predao je doktorsku disertaciju "Filozofski pogledi G.V. Plehanova" koju je u siječnju 1956. godine obranio.

Tih se godina kao mlad asistent javljao recenzijama o izašlim knjigama ili nekim svojim razmišljanjima o aktualnim filozofskim pitanjima u raznim jugoslavenskim časopisima. Već tada se počeo baviti Heideggerom, a interes za toga filozofa nije ga napuštao do kraja života.

Ljeti 1955. godine Petrović sudjeluje na dvotjednom seminaru Američkih studija u Salzburgu. Iduće je godine u Innsbrucku. Školske godine 1956./1957. ponudio mu je engleski filozof Alfred J. Ayer

nacionalnu stipendiju – dvije godine na fakultetu u Londonu, nakon čega bi uslijedila obrana doktorata. Gajo je u Londonu ostao svega dva semestra jer mu Filozofski fakultet u Zagrebu nije dozvolio da ostane duže, budući da "već ima naš doktorat, pa mu engleski doktorat ne treba".

Za vrijeme boravka u Velikoj Britaniji Gajo je upoznao niz britanskih filozofa, s kojima je ostao u kontaktu do njihove smrti. Među ostalima i znamenitog Bertranda Russela. Petrovića je oduvijek zanimala logika. Još je 1959. godine, u "Vjesnikovoj" rubrici "Leksikon" izašlo dvadeset nastavaka njegova teksta pod naslovom "Logika", što je kasnije bila osnova za budući srednjoškolski udžbenik.

Školsku godinu 1961./1962. proveo je kao stipendist Fordove zaklade u SAD-u. Ondje je imao i vrlo značajan susret s Erichom Frommom, s kojim se kasnije dopisivao do Frommove smrti. Na Frommovu preporuku objavljena je Petrovićeva knjiga "Filozofija i marksizam" u Americi. Gajo ju je sam preveo, a kasnije je izašla i na češkom, njemačkom, španjolskom, japanskom i albanskom. U Jugoslaviji je ista knjiga bila nagrađena nagradom Božidar Adžija 1966. godine.

Nagrade koje su bile dodijeljene Gaji Petroviću i Milanu Kangrgi bile su te godine najviše osporavane zbog njihove navodne društveno-političke nepodobnosti. Na njih se najviše okomio sam Vladimir Bakarić, pa je čak napao i Većeslava Holjevca koji je bio predsjednik Odbora za dodjelu nagrada. Nakon prestanka izlaženja "Pogleda" 1954. godine, istinska javna tribina ostvarila se tek pojavom časopisa "Praxis" godine 1964. U uvodniku "Čemu Praxis" navodi se: "Usmjeravajući časopis na goruća pitanja suvremenog svijeta i filozofije, redakcija će nastojati da se u časopisu njeguje bespoštedna kritika postojeće zbilje".

"Praxis" je postojao samo desetak godina, ali je "u toku deset godina časopis uspješno nadživljavao sve te kritike, među ostalim i zato što nije bio spreman ni na kakvu samokritiku", kako je zapisao Gajo nakon prestanka izlaženja časopisa. Petrovićev udio u uređivanju časopisa bio je golem. Kako piše njegova supruga: "Mislim da je svu svoju energiju, koja u to doba nije bila mala, svoje znanje, svoje vrijeme, utočio u časopis".

Uz časopis Gajo Petrović je pokrenuo i Korčulansku ljetnu školu, koja je "bila blizanac časopisu Praxis". Korčulanska ljetna škola je trajala točno toliko koliko i časopis (1964. – 1974.).

Godine 1968. Petrović je ponovo, nakon studentskih nemira, bio izbačen iz Partije pod optužbom da je on kriv za okupljanje studenata u Studentskom centru. Više nikada se Petrović nije dao upregnuti u partijska kola, a 1988. godine je izjavio za "Danas": "Ni živ ni mrtav ponovo u Partiju".

Tokom sedamdesetih i osamdesetih Petrović je boravio u više navrata na različitim njemačkim sveučilištima koristeći stipendije zaklade Alexander von Humboldt. Kontaktirao je i dalje s američkim sveučilištima, ali i s talijanskim filozofima. Godine 1975. sudjelovao je u Meksiku na znanstvenom skupu "Primer coloquio nacional de filosofia". S Meksikom je održao uske veze do pred kraj svojega života te je objavljivao u tamošnjim časopisima i sudjelovao na znanstvenim skupovima.

Nakon zabrane časopisa "Praxis" i Korčulanske ljetne škole, grupa bivših suradnika "Praxisa", pretežno iz drugih jugoslavenskih republika, pokrenula je nov časopis, nazvavši ga "Praxis International". Gotovo čitava zagrebačka redakcija "Praxisa" nije pristala na suradnju s novim časopisom, jer je izlazio kao više-manje stručni časopis, bez pretenzija da bude intelektualna savjest vremena.

Godine 1986. dvije velike izdavačke kuće u ondašnjoj Jugoslaviji, "Naprijed" i "Nolit", objavile su Petrovićeve "Odabrana djela" u četiri sveska, od kojih je treći svezak, koji je nosio naslov "Prolegomena za kritiku Heideggera", proglašena najuspješnijom knjigom iz tog područja znanosti u toj godini (1987.g.). Petrović je posebno volio rad sa studentima te je svake godine smišljao neki novi kolegij pokušavajući slušačima pružiti nove, aktualne teme i spoznaje do kojih je došao na temelju intenzivnog praćenja inozemne i domaće stručne literature. Pedagoški rad ga je izuzetno veselio, pa je stoga prihvatio, iako već teško bolestan, ponudu za nastavak predavanja u akademskoj godini 1992./1993. Gajo Petrović je teško obolio 1983. godine od bolesti "od koje strepi čovječanstvo". Uzimao je kemoterapije deset godina, ali ga je na kraju bolest pokosila.

Posebno je bio vezan uz svoje sinove Svetu i Bojana, obojicu matematičare, a i uz svojeg brata koji je živio u drugom gradu, pa su se rijetko viđali. Bio je velik protivnik agresivnih nacionalizama i međunacionalne mržnje kao i svakog pokušaja nasilnog rješavanja

društveno-političkih problema, kakvo se kao mogućnost već naziralo u osamdesetima, a onda kasnije i protivnik samog rata početkom devedesetih, o čemu je javno govorio u brojnim dnevnim, tjednim i mjesečnim listovima. Umro je 13. lipnja 1993. godine.

Najznačajnija djela koja je objavio su: "Engelska empiristička filozofija" (1955), "Logika" (1963), "Od Lockeja do Ayera" (1964), »Filozofija i marksizam" (1965), "Čemu Praxis" (1972), "Filozofija i revolucija" (1972), "Mišljenje revolucije" (1978), "Suvremena filozofija" (1979), "Prolegomena za kritiku Heideggera" (1986) i "U potrazi za slobodom" (1990).

Literatura: L. Veljak, "In memoriam Gajo Petrović (1927-1993)" u: Filozofska istraživanja, god. 13 (1993), sv. 2, 267-270. A. Petrović, "Prisjećanja" u: Zbilja i kritika – Posvećeno Gaji Petroviću, Zagreb 2001, I-IX. L. Veljak, "Sjećanja na Gaju Petrovića" u: Ljetopis SKD Prosvjeta, sv. VII, Zagreb 2002, 43-54. M. Marković, "Gajo Petrović" u: Ljetopis SKD Prosvjeta, sv. VII, Zagreb 2002, 55-58.

Svetozar Pribićević – političar

Svetozar Pribićević je rođen 26. listopada 1875. godine u Hrvatskoj Kostajnici. Ime je dobio po Svetozaru Miletiću, čije je ideje osobito cijenio i poštovao njegov otac.

Svetozar je u školi pokazivao veće sposobnosti od braće Adama, Valerijana i Milana. Kad je pohađao u Petrinji nižu realnu gimnaziju kao učenik drugog razreda pokušao je od tete kod koje je živio u Petrinji pobjeći u Srbiju. Međutim, nije daleko dospio: u Sisku ga je zaustavio gradski stražar i vratio nazad. Višu realnu gimnaziju Svetozar je pohađao u Zagrebu i ondje je kao odličan učenik dobivao stipendiju od 400 kruna iz Krajiške imovne zadruge. Pohađanje srednje škole završio je u Karlovcu, pa se potom upisao na Filozofski fakultet u Zagrebu, na studij matematike i fizike.

U vrijeme studija Pribićević se politički angažira i postaje jedan od najistaknutijih studentskih političkih prvaka. Njegova idejna orijentacija u vrijeme kada je stupao u politiku bila je jugoslavenski unitarizam. Tu je ideju Pribićević izrazio prvi put kao student Zagrebačkog sveučilišta 1897. godine. Pribićević je, po uzoru na tzv. Praški krug, okupio zagrebačku mladež (i Srbe i Hrvate) u Zagrebački krug.

Već 1896. godine dobro organizirana omladina proslavlja sedamdesetu obljetnicu Svetozara Miletića, osnivača Srpske narodne slobodoumne stranke u Novom Sadu i predstavnika vojvođanskih Srba u Ugarskom saboru. Iduće, 1897. godine pokrenula je almanah "Narodna misao" čiji su izdavači bili pripadnici Ujedinjene hrvatske i srpske akademske omladine, i to njih šestorica, među kojima i Svetozar Pribićević.

Prvi članak Pribićević objavljuje upravo u "Narodnoj misli" pod naslovom "Misao vodilja Srba i Hrvata" u kojem iznosi ideju kako Srbi i Hrvati nisu dva različita naroda, nego dijelovi istog naroda. Daljnja suradnja Zagrebačkoga i Praškog kruga nastavlja se pokretanjem časopisa "Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine", koji je 1900. godine počeo izlaziti u Beču, a na čijoj je naslovnici stajalo da su mu urednici Stjepan Radić i Svetozar Pribićević. U tome časopisu Pribićević strogo kritizira političare starog kova i oduzima im pravo da djeluju u ime naroda. Ipak, 1903. godine Pribićević prilazi

Srpskoj samostalnoj stranci, čiju je politiku još 1900. godine oštro kritizirao. Isti stari vođe Srpske samostalne stranke nisu zaboravili njegove kritike, ali su mu u iznimnoj situaciji (pad Khuena Hedervarya i smjena dinastija u Srbiji) prepustili važne pozicije. Pribićević je u Srpskoj samostalnoj stranci brzo napredovao, pa je najprije preuzeo funkciju urednika stranačkog glasila "Novi Srbobran". Nakon nekog vremena postaje generalni sekretar stranke, kao neosporno jedan od najuglednijih srpskih političara mlađe generacije u Hrvatskoj.

Položaj Hrvatske 1903. godine postaje vrlo složen, osobito zbog sve izraženije težnje Austrije i Njemačke da prodru na Balkan. Sve to skupa potiče politiku "novog kursa" čiji tvorci predviđaju sporazumijevanje sa svim protivnicima njemačkog prodora na istok. Ta politika potiče suradnju Srba i Hrvata u Hrvatskoj, a kao krajnji, dalekosežni cilj, postavlja stvaranje jugoslavenske države. Za ustrojavanje politike "novog kursa" osobito su zaslužni političari Frano Supilo i dr. Ante Trumbić. Na njihovu je inicijativu održan i sastanak u Rijeci, gdje je potpisana Riječka rezolucija 3. listopada 1905. godine. Politički program Riječke rezolucije dobio je svoju srpsku dopunu u Zadarskoj rezoluciji koju su 17. listopada 1905. u Zadru prihvatili srpski zastupnici u Hrvatskom i Dalmatinskom saboru. U pripremanju, formuliranju i prihvaćanju Zadarske rezolucije važnu je ulogu imao Svetozar Pribićević.

Tako je u prosincu 1905. osnovana Hrvatsko-srpska koalicija. Nakon tri desetljeća od osnivanja Hrvatsko-srpske koalicije Pribićević piše: "Praktični program te koalicije težio je proširenju hrvatske autonomije revizijom hrvatsko-mađarske Nagodbe iz 1868., a idealni ujedinjenju i nezavisnosti cijeloga naroda." Na izborima za Sabor 1906. godine Hrvatsko-srpska koalicija je pobijedila, pa je od njezinih članova sastavljena nova hrvatska vlada. Koalicija je ubrzo pala s vlasti jer su se mađarski političari povezali s Bečom, a ne sa Zagrebom. Od stvaranja Hrvatskosrpske koalicije bečka je vlada strahovala od njezinih eventualnih veza s vladom Kraljevine Srbije. Zato je u Zagrebu pripremljen tzv. Veleizdajnički proces u kojem su optužena 53 Srbina, pripadnici Pribićevićeve Srpske samostalne stranke. Na čelu skupine bili su Valerijan i Adam Pribićević, braća Svetozara Pribićevića. Svetozara je štitio zastupnički imunitet. Pa premda se Svetozar nije našao među optuženima, bilo je jasno da se ondje sudi politici koju on vodi. Optuženi su bili osuđeni na 173 godine robije (sveukupno), ali su već sljedeće godine svi pomilovani.

Iste, 1909. godine, u prosincu, održan je u Beču tzv. Friedjungov proces. Na osnovi falsificiranih dokumenata povjesničar prof. Friedjung objavio je u bečkom listu "Neue Freie Presse" članak u kojem je dokazivao da srpska vlada financira Hrvatsko-srpsku koaliciju u svrhu podupiranja njezine aktivnosti za rušenje Habsburške Monarhije. Tijekom procesa je dokazano da se radi o falsifikatima, a sam je proces završio nagodbom: Friedjung je povukao navedene dokumente kao dokaze, a Hrvatsko-srpska koalicija je odustala od tužbe.

Na kraju se iz Hrvatsko-srpske koalicije povukao Frano Supilo, pa Svetozar Pribićević dolazi na čelno mjesto koalicije. Pribićević nakon toga sklapa sporazum s banom Nikolom Tomašićem, predstavnikom dualističkog režima u Hrvatskoj, te na taj način osigurava da Koalicija bude pri vlasti. Kada su 1913. godine održani novi izbori za Hrvatski sabor, Hrvatsko-srpska koalicija dobila je 47 zastupničkih mjesta, pa je Pribićević postao predvodnik uvjerljive saborske većine. Nakon atentata na nadvojvodu Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju, napadnut je Svetozar Pribićević, osobito od strane frankovaca, koji su inače bili monarhistički i prohabsburški raspoloženi. Nakon verbalnih napada na Pribićevića, on više nije dolazio u sabornicu, već je bio zatvoren u Budimpešti.

Nakon povratka iz internacije Pribićević u Saboru govori ovako: "Vi možete govoriti što hoćete (obraća se frankovcima, op.a.), jer ja znam da svaka politička stranka nastoji, da izbije stranački kapital kod svakog pitanja. Ja znam da je Hrvatsko-srpska koalicija bila stranka, koja je počela da izgrađuje temelje našeg ustava; isto tako znam, da je svaka ustavna reforma potekla inicijativom Hrvatsko-srpske koalicije, poznato je da smo mi u proglasu 1905. godine, kad smo se prvi put narodu prikazali kao stranka, postavili kao kardinalno pitanje sveopće izravno, jednako i tajno pravo glasa."

Pribićević kao vođa Hrvatsko-srpske koalicije i saborske većine, bio je u proljeće i ljeto 1918. optuživan zbog toga što je ostao izvan procesa nacionalne koncentracije. Na takve objede Pribićević u Saboru izjavljuje: "Nema sumnje da je vrlo lako i komotno stajati na stanovištu koje su zauzela gospoda, jer gospoda nemaju nikakve odgovornosti u tom pogledu. Oni su sigurni da je ovdje jedna većina, koja čuva Sabor, koja podržava ustavno stanje i koja omogućuje slobodno političko kretanje."

Za čitavo vrijeme rata, Pribićević je smatrao nužnim očuvanje Hrvatskog sabora. U rujnu 1918. godine, kada su se iznizali događaji

koji su nagovijestili pad Austro-Ugarske Monarhije, Pribićević se priključio nacionalnoj koncentraciji i ušao je u organe Narodnog vijeća (Središnji odbor i Predsjedništvo). Pribićević preuzima funkciju drugog potpredsjednika. Povijesnog datuma 29. listopada 1918. godine na sjednici Hrvatskog sabora Pribićević je zauzimao glavnu ulogu kada je donijeta odluka o proglašenju raskidanja svih državnopravnih odnosa s Austrijom i Ugarskom i o proglašenju Dalmacije, Hrvatske i Slavonije s Rijekom posve neovisnom državom koja stupa u zajedničku Državu Slovenaca, Hrvata i Srba.

Na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća 23. i 24. studenoga 1918. raspravljalo se o pitanju ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom te je ondje uvodno izlaganje održao Pribićević, koji je stanje u zemlji prikazao vrlo tmurnim i stoga je zaključio da se ujedinjenje sa Srbijom treba provesti što je moguće prije. Većina se s tim složila, pa je izabrana delegacija od 28 članova koja je otputovala u Beograd. Protiv ujedinjenja je glasovao samo Stjepan Radić.

Okolo samog ujedinjenja bilo je još mnoštvo spornih točaka, ali je Pribićević požurivao taj čin strahujući da će se inače nametnuti rješenja s kojima se on nikako nije slagao. Svečano proglašenje ujedinjenja bilo je 1. prosinca 1918. u privremenoj rezidenciji regenta Aleksandra Karađorđevića.

Pribićević povezivanje Srba iz Hrvatske i Kraljevine Srbije vidi u vrlo širokim dimenzijama: kao ostvarenje jugoslavenstva u smislu nacionalnog stapanja. Pribićević se ujedno oštro suprotstavljao ideji dualizma. Dualistička koncepcija nove države značila bi stvaranje fronte prema Srbiji, a tome se on upravo najviše odupirao.

Pribićević je u novoj državi preuzeo resor Ministarstva unutarnjih poslova te je odmah nakon formiranja prve središnje vlade tražio da sve pokrajinske vlade podnesu ostavke.

Sredinom siječnja 1919. najavio je formiranje nove stranke: Jugoslavenske demokratske stranke koja će obuhvatiti sve Srbe, Hrvate i Slovence. Na čelo nove Demokratske stranke došao je Ljuba Davidović, nesumnjivo slabija ličnost od Svetozara Pribićevića. Tim se činom željelo na čelo stranke staviti Srbijanca. Od 1. siječnja 1921. Pribićević napušta Ministarstvo unutarnjih poslova i preuzima resor Ministarstva prosvjete. U suradnji s radikalima, s kojima je bio zajedno na vlasti, izglasava tzv. Vidovdanski ustav, prvi ustav Kraljevine SHS. Ipak, iako je surađivao s Radikalima, čiji je glavni cilj bio ostvarenje Velike Srbije, on je bio duboko protiv takvog rješenja. Od svojih mladih dana bio je okrenut prema Srbiji, ali joj je namijenio

drugačiju ulogu. Želio je vidjeti jaku Srbiju koja će stati na čelo borbe za jedinstvenu jugoslavensku državu. Kada mu je mađarski poslanik Thaly 1907. godine ponudio u povjerljivom razgovoru da Srbi ostave Hrvate, pa će im Mađari pomoći da ostvare ideju Velike Srbije, on je to odbio izjavivši da Srbima u Hrvatskoj ne treba Velika Srbija i da će se za svoju domovinu Hrvatsku boriti svim silama zajedno s Hrvatima. Pribićević se s druge strane, sukobljavao s Radićem i njegovim federalističkim pogledom na novu državu. Dok je Radić osvajao hrvatski puk, Pribićević je bio popularniji među hrvatskom inteligencijom i građanstvom.

Demokratska stranka se ubrzo počela dijeliti na dva krila: demokratsko i prečansko. U proljeće 1924. godine dolazi do podjele stranke na dva dijela. Zbog toga što je Davidović želio osnovati Opozicioni blok (zajedno sa Slovenskom ljudskom strankom, Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom, Strankom zemljoradnika i Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom) Pribićević je istupio iz stranke sa skupinom od 14 demokratskih zastupnika te je osnovao Samostalnu demokratsku stranku.

U novoj stranci Pribićević je zasigurno svojim intelektualnim sposobnostima i političkim obrazovanjem nadmašivao stranačke kolege i suradnike. Temperamentan, dinamičan, samouvjeren i rezolutan znao se nametnuti svojoj sredini kao predvodnik i vođa. Imao je smisla za organizaciju i svakidašnji politički rad. Prilično tašt, on nije podnosio neslaganja sa svojim mišljenjem, pa su politički protivnici u tome nazirali "diktatorske instinkte". No, on je bio iskreno uvjeren u ispravnost svojih političkih stavova; često nije birao sredstva kako da ih ostvari. Ljudi iz njegove okoline doživljavali su ga kao čovjeka jake volje i isticali su njegovo osobno poštenje i nepotkupljivost kao glavne sastavnice njegova karaktera. U svakom slučaju, on je još uvijek dosljedno zastupao u pogledu nacionalnog pitanja i strukture i organizacije državne vlasti, strogo unitarističke stavove pa je, na primjer, također davao punu podršku Organizaciji Jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA), koja je branila nacionalno jedinstvo i onemogućavala je, pa čak i fizički napadala protudržavne elemente. Pribićević se, osim toga, oštro suprotstavljao i ideologiji i političkoj aktivnosti Komunističke partije, pa je među ostalim i potpisao "Obznanu", kojom se zabranjuje njezina djelatnost. Kasnije se s puno manje straha i odioznosti odnosi prema Komunističkoj partiji.

Nakon formiranja vlade radikala i HSS-a 1925. godine, Pribićević je izgurao u opoziciju. Kao zagovornik narodnog jedinstva i unitarne državotvorne misli, osuđivao je povezivanje vodeće srbijanske stranke s "antidržavnim" Stjepanom Radićem. Pribićević sve oštrije kritizira novu vladu, a sebe i svoju stranku vidi kao jezgru novoga jugoslavenskog okupljanja. Međutim, izbori koji su održani 23. siječnja 1927. godine raspršili su Pribićevićevu ideju o velikoj pobjedi i velikoj državotvornoj stranci. SDS je u čitavoj zemlji dobila samo 96 mandata, i to u oblasnim skupštinama, uglavnom u prečanskim krajevima. U to je vrijeme HSS istupio iz vlade. Nakon prelaska Radića u opoziciju, činilo se da će se Pribićević vratiti u vladu. Zbog jačanja velikosrpskih elemenata u vladi pokazalo se da su ta predviđanja bila posve promašena.

Izlaskom HSS-a iz vlade i Svetozar Pribićević i Stjepan Radić našli su se u opoziciji u istom položaju prema vladajućim krugovima. Kako je i Stjepan Radić iskusio radikalno nepoštivanje ugovorenog i njihovo agresivno velikosrpsko ponašanje u vladi, došlo je do zbližavanja Pribićevića i njega te je 1927. godine stvorena Seljačko – demokratska koalicija. I Radić i Pribićević su tada tražili reviziju Vidovdanskoj ustava.

U vrijeme Seljačko-demokratske koalicije Pribićević isprva i dalje ostaje na pozicijama unitarizma. Međutim, suprotnosti između njegova unitarističkog shvaćanja i Radićeva traženja priznanja nacionalnih individualnosti nisu bili prepreka u zajedničkom istupu protiv radikala. Nakon atentata u Skupštini 20. lipnja 1928. godine Pribićević napušta svoje čvrste programatske stavove. U govoru koji je održao nad odrom ubijenih Pavla Radića i Đure Basaričeka kaže: "Mi svi osjećamo, a naročito su svjesni toga ovdašnji Srbi, da su Hrvati u zajedničku državu donijeli svoju historijsku državnost, i to je razlog više i to je jedan razlog jači da se tako urede odnošaji u našoj državi, da se zajamči potpuna jednakost i ravnopravnost onima, koji su kroz vijekove znali sačuvati svoju državu."

Rezolucija od 1. kolovoza 1928. godine, koju je kao drugi član koalicije potpisao i Svetozar Pribićević, tražila je korjenito preuređenje države. Nakon uvođenja diktature Pribićević je izjavio ovo: "Ja sam duboko uvjeren da ova država može postojati i postati jaka samo onda, ako u njoj Hrvati budu jednako zadovoljni kao i Srbi. Srbijanska javnost treba ovaj aksiom da ima pred očima kadgod razmišlja i odlučuje o budućnosti naše države."

Kad je u svibnju 1929. godine Pribićević došao na razgovore sa srbijanskim političarima, na željezničkom kolodvoru bio je uhapšen i otpremljen u internaciju u selo Brus podno Kopaonika. Političar koji je svojedobno iznimno pridonio stvaranju jugoslavenske države postao je prva žrtva centralističkog uređenja i Aleksandrove diktature. Razlog njegovu hapšenju treba tražiti u strahovanju od njegove političke aktivnosti.

Početkom lipnja 1931. Pribićević je otišao iz zemlje u emigraciju u Prag. U emigraciji se nije pasivizirao, već odlazi iz Praga u Pariz i tu ostaje sljedećih nekoliko godina. Pribićević je u inozemstvu svoj unitaristički stav zamijenio federalističkim, a monarhistički republikanskim. U vrijeme potpisivanja Zagrebačkih punktacija, svojevrsnog istupa SDK protiv diktature, Pribićević završava i pisanje svoje knjige "Diktatura kralja Aleksandra" koja je prvi puta objavljena 1933. godine na francuskom jeziku.

U ljeto 1936. godine Pribićević napušta Pariz i odlazi u Prag. Već tada je bio teško bolestan, a 15. rujna 1936. godine umire. U sanatoriju u Pragu s bolesničkog kreveta Pribićević je 6. rujna Hinku Krizmanu izdiktirao svoju političku oporuku. U njoj je naveo da je zajednička jugoslavenska država nastala ne samo zbog etničke srodnosti nego i zbog načela života i zajedničkoga povijesnog djelovanja.

Literatura: S. Pribićević, Izabrani politički spisi, Zagreb 2000. I. Banac, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Zagreb 1988. Lj. Boban, Svetozar Pribićević u opoziciji (1928-1936), Zagreb 1973. B. Gligorijević, Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1970. V. Krestić, Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslavenska ideja, Beograd 1983. H. Matković, Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature, Zagreb 1972. H. Matković, Svetozar Pribićević – ideolog, stranački vođa, emigrant, Zagreb 1995. Lj. Boban, "Jedno pismo Svetozara Pribićevića iz vremena šestojanuarskog režima" u: Historijski zbornik, sv. XVIII, Zagreb 1965. V. Bogdanov, "Uloga Koalicije i Svetozara Pribićevića do 1918. godine" u: Likovi i pokreti, Zagreb 1957. S. Pribićević, Diktatura kralja Aleksandra, Beograd 1953. H. Matković, "Svetozar Pribićević u 1918. godini" u: Zbornik Historijskog instituta Slavonije, sv.6/1968. H. Matković, "Stjepan Radić i Svetozar Pribićević u jugoslavenskoj politici ujedinjenja do šestojanuarske diktature" u: Jugoslovenski istorijski časopis, sv. 4, Beograd 1969. H. Matković, "Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke (1924-1929)" u: Časopis za suvremenu povijest, sv.III, Zagreb 1971. H. Matković, "Pravoslavna crkva u Hrvatskoj i Svetozar Pribićević" u: Hrvatska revija, sv. 1, Zagreb 1992. H. Matković, "Svetozar Pribićević u danima postojanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba" u: Radovi, sv. 26, Zagreb 1993. H. Matković, "Svetozar Pribićević od unitarista do federalista i republikanca" u: Zbornik Slavonija-Srijem-Baranja-Bačka, Zagreb 1993.

Gojko Nikoliš – revolucionar i liječnik

Krajem osamdesetih godina 19. stoljeća, Katarina, kći sveštenika Samuila Ostojića i majke Jule stiže u Sjeničak kao supruga paroha Mihaila Nikoliša. Tu je rodila sedmero djece u periodu od dvadeset godina. Najmlađi sin je bio Gojko Nikoliš, rođen 1911. godine. Gojko je djetinjstvo proveo u svojem selu, u trokutu između tri zdanja: kuća-škola-crkva. Otac je, kako Gojko piše u svojoj autobiografiji, bio sretan i zadovoljan, a majka se više borila sa životom i stigla da o njemu razmišlja.

Od događaja iz Prvog svjetskog rata Gojko se malo toga prisjećao. Prva snažnija sjećanja vezana su za upis u gimnaziju. Krajem ljeta 1921. godine Gojko odlazi u Beograd da bi se ondje upisao u gimnaziju, ali mu to ne uspijeva. Upisuje se stoga u gimnaziju u Sremskim Karlovcima, gdje mu čitava prva godina protječe u osjećanju goleme osamljenosti i nostalgije za rodnom kućom. Inače, iz razdoblja svojeg đakovanja u Karlovcima osobito se rado sjećao profesora i direktora gimnazije, predsjednika Matice Srpske, Radivoja Vrhovca. Od pedeset upisanih đaka, zajedno s Gojkom je, samo njih petnaest došlo do mature.

Godine 1929. Nikoliš odlazi kao vojni stipendist na studije medicine u Beograd. Naime, Ministarstvo vojske raspisalo je tada natječaj za prijam u vojni internat onih maturanata koji će studirati medicinu. Svoj prvi rad Gojko objavljuje u časopisu "Medicinar" pod naslovom "Socijalna medicina posmatrana sa gledišta istorijskog materijalizma". Tada se već, dakle, Gojko uključuje i u politiku.

Godine 1934. postaje članom SKOJ-a, a 1935. godine članom Komunističke Partije. Nakon završenih studija Nikoliš je 1936. godine raspoređen u nišku bolnicu, a u prosincu je premješten u beogradsku Glavnu vojnu bolnicu. Tu se pripremao na odlazak u Španjolsku, proučavajući opću ratnu službu, ratnu sanitetsku službu, sanitetsku taktiku, ratnu higijenu i kirurgiju.

Godine 1937. dolazi u Pariz. Odatle će kao dobrovoljac prijeći preko Pirineja u Španjolsku. Ondje dobiva pseudonim Medico i postaje upravnik bolnice u Pontonesu. U jednom pismu iz Španjolske Medico piše: "Rat je užasna stvar. Jedino naša tvrda svijest da je ovaj rat – rat protiv rata čini od nas ne dezertere nego njegove vatrene stjegonoše." Medico je bio premještan iz bolnice u bolnicu, a od siječnja do veljače 1939. godine obavlja dužnost liječnika Jugoslavenskog odreda.

Pišući o kraju rata u Španjolskoj, Medico je zabilježio da se rastaje od Španjolske sa zavežljajem knjiga i s diplomom počasnog građanina. Bez obzira na to što je revolucija bila poražena, ona se nastavila na poseban način: "njeno sjeme, njene poruke i iskustva raznijeti su po zemljama gdje su živjeli interbrigadisti".

Nakon završetka Građanskog rata u Španjolskoj Medico je u činu poručnika španjolske republikanske vojske, s ostalim interbrigadistima, proveo devetnaest mjeseci u internaciji u logorima u Francuskoj.

U danima napada fašističkih snaga na Jugoslaviju, Nikoliš se javlja na dužnost i 19. kolovoza 1941. godine odlazi u kraljevački partizanski odred. Na poziv Vrhovnog komandanta dolazi u Užice. Tito ga prima 20. studenog i saopćava mu da je postavljen za referenta saniteta pri Vrhovnom štabu.

Prvu veću akciju koju je organizirao bilo je prebacivanje ranjenika iz Užica na Zlatibor. Sedam stotina ranjenika je prebačeno na vrijeme u noći 28/29. studenog 1941. Posebno mu je teško pala odluka da najteže ranjenike ostavi na Zlatiboru kad su onamo nadirali Nijemci. U jugoistočnoj Bosni u siječnju 1942. godine organizira sistem bolnica Foča-Goražde-Čajniče-Piva. Od lipnja do kolovoza 1942. rukovodi transportom više stotina ranjenika u velikom maršu proleterskih brigada iz Crne Gore prema Bosanskoj krajini. U okolici Drvara i Bosanskog Petrovca organizira izgradnju bolnica.

Nikoliš je u kolovozu 1942. napisao knjižicu "Uputstvo i osnovi sanitetske taktike", a potom je za 25. rujna sazvaio prvi kongres partizanskih liječnika, na kojem je izložio dva referata: "Uloga lekara u oslobodilačkoj borbi Jugoslavije" i "Organizaciona pitanja našeg trupnog saniteta". Početkom prosinca Nikoliš je napisao i Statut sanitetske službe.

Godina 1942. bila je za njega obilježena i dvama osobnim tragičnim događajima: saznao je da su mu ubijeni brat Dušan i supruga Ivanka, rođena Muačević.

Početkom 1943., u vrijeme Četvrte neprijateljske ofenzive, Nikoliš rukovodi pokretom 4500 ranjenika i bolesnika iz pravca Bosanske krajine prema Crnoj Gori. Osobite zasluge mu pripadaju jer uspijeva u bitki na Neretvi održati pod teškim uvjetima organizaciju marša i transporta ranjenika od kojih je 75% bilo bolesno od tifusa. U Glavatičevu je i sam Nikoliš obolio od pjegavca i od upale pluća. Nakon kratkotrajnog bolovanja u željezničkom tunelu kraj Drine, premda bolestan i iscrpljen, sudjeluje u sastanku Vrhovnog štaba na

kojem su donošene mjere za spašavanje bolesnika i ranjenika, te za preventivno sprečavanje oboljenja boraca.

Nakon ozdravljenja, Nikoliš pokreće časopis "Bilten", organ sanitetskog odsjeka Vrhovnog štaba. Probivši se iz obruča Pete ofenzive, on formira sanitetsku školu u Jajcu, u kojoj završava sanitetski kurs više od 200 partizanskih bolničara i bolničarki. U vrijeme desanta na Drvar Nikoliš se ranjen bori s neprijateljem. Za vrijeme svojeg boravka na Visu organizira sanitetsku službu. Upravo zahvaljujući njemu sanitetska služba je bila u stanju da izvrši i najteže zadatke u velikim bitkama za konačno oslobođenje Jugoslavije, a posebno u oslobođenju Beograda i na srijemskom frontu. Osim toga, Nikoliš je uvelike pridonio organizaciji partizanskih bolnica u južnoj Italiji.

U tijeku Narodnooslobodilačke borbe Nikoliš je bio vijećnik I. i II. zasjedanja AVNOJa i I, II, i III. zasjedanja ZAVNOH-a. U poslijeratnom razdoblju Nikoliš nastavlja rad kao načelnik Sanitetske uprave Ministarstva narodne obrane. O završetku rata kaže: "Ne postoji tačka kao završetak neke stvarnosti. Tako nešto samo zamišljamo. U svakoj tački je već sadržana projekcija budućeg. Budućnost se već istog trenutka zametnula. Jedan veliki rat se završio, a novo ratovanje se odmah nastavilo."

Odmah nakon rata Nikoliš je osnovao Vazduhoplovnomedicinski institut Jugoslavenskog ratnog zrakoplovstva. Početkom 1947. godine Institut predstavlja malu bolnicu sa pet bolničkih odjeljenja. Tri godine kasnije Nikoliš daje inicijativu za osnivanje Vojnomedicinske akademije u Beogradu.

Godine 1951. odlikovan je Ordenom narodnog heroja za osobite zasluge za organiziranje i vođenje cjelokupne sanitetske službe u ratu. Tijekom poslijeratnog perioda, dotle dok je bio na dužnosti načelnika Sanitetske uprave, Nikoliš je također stalno nastojao oko stvaranja uvjeta za unapređivanje znanstvenih medicinskih istraživanja. Već 1952. dao je inicijativu za formiranje Komisije za medicinskonaučna istraživanja, koja je i osnovana 4. veljače te godine. Osobno je sudjelovao na brojnim znanstvenim skupovima posvećenim problemima s područja medicine, osobito ratne medicine.

Godine 1970. izabran je za dopisnog člana Srpske akademije nauka i umetnosti.

U isto vrijeme Nikoliš se bavio i političkim radom. Na izborima za Ustavotvorni sabor NR Hrvatske, 10. studenog 1946., izabran je za narodnog zastupnika u kotaru Vrginmost. Bio je član CK KPJ i član Opunomoćstva CK SKJ za organizaciju u JNA. Posebnu, kraću ali svakako značajnu epizodu u njegovoj cjelokupnoj djelatnosti predstavlja njegov "izlet" u diplomatsku službu: u 1953. i 1954. godini bio je ambasador FNRJ u Indiji.

Godine 1983. , nakon pedeset godina partijskog života i rada, dr. Gojko Nikoliš, španjolski dobrovoljac, partizan od prvih dana oslobodilačkog rata, tvorac i organizator partizanskog saniteta, narodni heroj, napustio je Savez komunista Jugoslavije. U odluci koju je donio u tom trenutku zacijelo je bio izražen rezultat cijelog jednog dramatičnog razdoblja, ispunjenog teškim dilemama i sudbinski značajnim saznanjima. Jesu li možda njegove tadašnje frustracije već predviđale nešto od skorih gorkih razočarenja koja će ga kasnije otjerati u emigraciju?

Nikoliš je ostavio za sobom i nekoliko objavljenih knjiga, prije svega svjedočanstva o svojim djelatnostima i preokupacijama i o svojem životnom putu. Godine 1947. izašao je njegov "Razvoj sanitetske službe u našoj Armiji". Zatim je – zainteresiravši se prividno jednom problematikom koja mu inače nije bila bliska – 1980. godine objavio životopis svojega davnog suseljanina, Sjeničarca, i nesretnog jezikoslovca: "Sava Mrkalj – Povijest o jednom stradalniku". Iste su godine štampani i nagrađeni "NIN"-ovom nagradom Nikoliševi "Memoari – Korijen, stablo, pavetina" Godine 1983. Nikoliš je postao član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Njegova "Španska praskozorja" izdana su 1986., a "Zapisi pod pritiskom" 1988.

U vrijeme otvorenih sukoba koji su doveli do raspada Jugoslavije Nikoliš je smatrao da može (i da mora), kao hrvatski Srbin, djelovati smirujući strasti i predlažući razrješenja suprotnosti. Bila mu je neshvatljiva pasivnost Dobrice Ćosića i Jovana Raškovića na skupu koji je održan 28. lipnja 1990., i na kojem je i on govorio ali je zbog protesta slušatelja bio prekinut. Bio je uvjeren da je dužnost te dvojice političara s velikim autoritetom među Srbima da pozivaju narod na toleranciju. Nikoliš je također podržao studentske demonstracije u Beogradu 9. ožujka 1991. godine. Na kraju je ogorčen Miloševićevom

politikom i razočaran ratom u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, 1992. godine otišao u Francusku. Ondje je i umro, 11. srpnja 1995. godine.

Literatura: V. Gavrilović, Gojko Nikoliš – život i delo, Beograd 1998. G. Nikoliš, Memoari – Korijen, stablo, pavetina, Zagreb 1980. G. Nikoliš, Španska praskozorja, Beograd 1986. V. Gavrilović, "Životopis Gojka Nikoliša" u: Španska praskozorja, Beograd 1986, 185-189. M. Pupovac, "Gojko Nikoliš (1911-1995)" u: Srpski narodni prvaci u Hrvatskoj, Vukovar 1997, 41-46.